

POJMOVI O OBIČAJNOSTI U RUKOPISNOM JURINOVOM RJEČNIKU (XVIII. st.)

JADRAN KALE
Županijski muzej Šibenik
Gradska vrata 3
22000 Šibenik

UDK 413.2+392(497.13)
Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljeno 1.09.1997.

Rječnički pojmovi o (općenitoj) običajnosti i godišnjim običajnostima iz Jurinova djela uspoređeni su s jedinim rječnikom kojeg je sam imenovao u svojem rječniku, Della Bellinim, i Stulićevim rječnikom Della Bellinog dubrovačkog govornog kruga. Preklapanja i izvornosti pojmova svjedoče o postupku Jurinova rada, a sadržaji natuknica mogu biti korisni za odmjerenje njihove etnografske vrijednosti, kao i za općenit disciplinarni diskurs.

Zanimljiv dio izvora kojima se može tumačiti muzejska građa čine leksikografska djela. Slabo korištene za ovu svrhu, starije među ovakvim knjigama su još nedostupnije za studijski rad ako ne raspoložemo njihovim novijim pretiscima, a napose ako uopće nisu rabljene kao jezikoslovno vrelo. Radeći s etnografskom zbirkom u Šibeniku, upravo se ovo dogodilo s opsežnim, dvjesto godina starim Kalepinama Josipa Jurina (1730-1801), redovnika franjevačkog samostana sv. Lovre na Gorici. Taj njegov rječnik, iako uređen za tiskanje, nije dočekaao objavljivanje, niti je crpljen kao vrelo za Akademijin rječnik. Stoga je do Kosorovih prikaza pedesetih godina našeg stoljeća ostao tek spominjan. Kosorovi su nam radovi otkrili bogatstvo jedinstvenog i rijetkog leksikografskog fonda hrvatskih riječi u Kalepinama. Na taj je način najuvjerljivije osvjedočena vrijednost rječnika, no bez pretiska je nedostupan ostao cjelokupni hrvatski fond, za koji se u najvećem, prvom svesku može pretpostaviti da broji oko 80 tisuća pojmova.¹ Kosor je za izvore hrvatskih riječi u Kalepinama pretpostavio govor samostanske okolice, dakle Šibenika s konca XVIII. st., potom govor Jurinova rodnog Primoštena (gdje je neko vrijeme i župnikovao),² i govor Jurinove subraće, podrijetlom iz šibenskog zaleđa. Među hrvatskim rječnicima Jurin spominje samo jedan, onaj Ardelia Della Belle iz 1728.³ Jurinovi se hrvatski termini ne mogu bez ostatka uzeti za odraz onodobnog govora. Niz njegovih jezičnih tvorbi ukazuje nam da mu folklorne potvrde nisu bile ciljem. Kako piše Kosor,

“On se nije pobrinuo, da sabire riječi i izraze iz narodnog govora i iz djela pojedinih hrvatskih pisaca, nego je, pouzdavajući se u svoje znanje materinskog jezika, za poznate riječi unosio riječi i izraze prema svom jezičnom osjećaju.”
(1955:139).

Valja se prisjetiti da je u onodobnom franjevačkom visokom učilištu, u kojem je Jurin predavao, rječnik bio namijenjen prije svega učeničkom razumijevanju latiniteta.⁴ Jurin je pri hrvatskom prevođenju latinskih pojmova priskakao dvojako: što govornim oblicima, a što vlastitim novokovima. Tvorbe poput *slugogvozdoklopnika* (*crupellarius*; I,362), da navedemo najizrazitiji primjer, opominju nas da Jurinove termine s oprezom treba tumačiti kao govorne potvrde. Deseci hrvatskih uzrečica i poslovice ipak nas sasna očito uvjeravaju u folklornu vrijednost ovog rječnika. Tisuće zanimljivih riječi ostaju u tumačenjskoj sredini.

Novija nastojanja na privođenju koncu muzejskog knjižnog niza "Narodno stvaralaštvo šibenskog područja" i uvođenju etnografskog dijela u muzejski stalni postav potaknula su i korištenje ovog leksikografskog vrela. Muzeološka mu se vrijednost može oslikati brojnošću pojmova različitih materijalnih vidova i njihovih aspekata, pa sva tri sveska Kalepina donose, primjerice, 439 hrvatskih pojmova vezanih uz tekstil, 280 pojmova vezanih uz uređenje kuće i 265 naziva svakovrsnih pomagala.

Ovom prilikom osvrnuti ćemo se na dio pojmova iz hrvatskog stupca ovih svezaka koji općenito određuju običajnosti i njihove kalendarske žiže, blagdane. O vrijednosti nazivlja o običajnosti za istraživački identitet struke i promišljanja gradiva već je bilo riječi (Povrzanović 1987). Jurinove ćemo pojmove promotriti u usporedbi s njegovim jedinim navođenim hrvatskim rječničkim predloškom, rječnikom Della Belle, i još jednim kasnijim rječnikom iz Della Bellinog govornog kruga, rječnikom Stullija (Stulića).

Latinske natuknice pod kojima nalazimo općenite hrvatske izraze o običajnosti kod Jurina su iduće: *assuetudo*, *consuetudo*, *commissio*, *habitus* i *habitus*, *institutum*, *mos*, *ritus*, *sueo*, *traditio* i *usus*. Susrećemo još i natuknice: *consuetudo rustice*, *de more*, *more patrio*, *more praesenti*, *more rustico*, *more veterum*, *ut mos est* i *ut nont sunt mores*. Odricanja se nalaze pod natuknicama *absuetudo*, *oblivius* i *obsoletus*. Hrvatske su prevedenice iduće: *običaj*, *adet*, *nauk*, *obiknuće*, *navada*, *uvadica*, *pridanje*, *obsluženje* i *nameka*. Također nalazimo i iduće hrvatske pojmove: *od uvadice*, *po ćudi*, *po običaju od mista*, *po običaju težaka*, *po staromu običaju*, *na našku*, *na odavnju*, *na seljansku* i *na staru*. Usporedivši ih s odabranim rječnicima, možemo iznijeti idući prikaz:

Tabela 1: Pojmovi o običajnosti.

<i>Latinska riječ</i>	<i>Jurinova prevedenica</i>	<i>Della Bellina prevedenica</i>	<i>Stulićeva prevedenica</i>
Assuetudo	Običaj, adet nauka, navada običaj, običajnost uvadica ⁵	Obiknuće, nauk nauka, uvadica, biknenje, biknuće, naučenje, navadica, zabičaj, zabika, obika, obiknuće,	Navadnost, navada,

		zabiknuće, uvada, lasnoća, navikanje, povadka ⁶	
Consuetudo	Običaj, nauka nameka	Užanca, običaj ⁷	Običaj, zabičaj, navadnost, navada, povadka, ⁸ obiknovenje, običa- jnost, običajstvo, navaðenje, uvadica, red zavičaj ⁹
Commissio, traditio	Pridanje	Učinjenje, (pridanje) ¹⁰	Pridanje, predanje pridaja, pridavanje ¹¹
Habitus	Običaj, nauk, nauka	Običaj, nauk nauka, uvadica ¹²	Nauka, nauk, običaj uvadica, zabiknuće, uvada, uvoda ¹³
Institutum, mos, ritus usus	Običaj, ćud nauk, nauka uvadica, naćin, adet obsluženje	Služenje postavljenje u djelo; kušanje vještina ¹⁵	Služba ohvalna, ohvalnost, obsluženje ¹⁴

Oćito je da se Jurin poslužio Della Bellinim navodima, zasnovanim u govornoj praksi njegova kruga, upotpunjavajući ih s pojedinim svojim prevedenicama. *Adet* je i danas živa govorna tuđica šibenskog podneblja, dok podrijetlo *nameke* nije jasno. Della Bella je donosi jedini, ali s znaćenjem mamca.¹⁶ Nazivlje vezano za godišnje običajnosti možda može pobliže rasvijetliti nastanak Jurinovog hrvatskog stupca, no zasigurno pruža zanimljivo znaćenjsko gradivo. Korisno ga je najprije razvrstati, i usporediti s druga dva rječnika.

Tabela 2: Razdioba natuknica o godišnjim običajnostima u Jurinovu rječniku.

*Feriae, festum, festus,
dies festus, dies festus solemnis, vacatio:
dnevi prazni, svetkovni, svetaćni, praznovanje, poćivanje,
mirovanje, plandovanje*

*Vulgaris,
dies profestus:
dnevi sebićni, svagdanji,
težatnik, dan od
poslovanja*

*Solemnitas, solemnis, spectaculum:
praznik, veliki blagdan, svetkovina*

Feriae imperate, feriae legitimae: blagdani zapovidni
Feriae conceptivae:
svetkovine pomične
(feste mobili)
Feriae stativae:
svetkovine
(feste immobili)

Tabela 3: Razdioba natuknica o godišnjim običajnostima kod Della Belle.¹⁷

Ferie, festa: pristaje, počivanje, dan
svečani ili svetačni, svetkovina, blagdan,
svetac

Volgare, dozinale: sebični, priprost

Feste mobili:
pomične, ganutive
svetkovine (feriae
mobiles)

Feste immobili:
svetkovine
nepomične,
neganutive,
stavne
(feriae manentes)

Pojedini blagdani: Svetkovina od
obrezanja Gospodinova=prvi dan
novoga ljeta, božićni blagdani, vazmene
svetkovine, vazmeni blagdani, Ivanj dan,
Đurđev dan

Tabela 4: Razdioba natuknica o godišnjim običajnostima kod Stulića.¹⁸

Dies ante festum: pridprazdništvo
Festum simplex:
prazdnik prost
Festum semiduplex: prazdnik polusugub
Festum duplex:
prazdnik sugub
Festum primae classis:
prazdnik prvočin
Festum secundae classis:
prazdnik drugočin

U Jurinovu rječniku se spominju kršćanski blagdani *Natalitia*, *Natalis divorum* i *Quinqagesima*, a od pretkršćanskih *bacchanalia*, *compitalia*, *dionysia*, *eleutheria*, *feralia*, *latinae*, *lemuria* i *liberalia*. Još su zanimljive i rječničke natuknice *ambarvalia*, *supplicationes*,¹⁹ *festus ignis*,²⁰ *majuma*²¹ i *vigilium*, kao i *fasti*²² i *calendarium*.²³ Po tab. 3, navodi pojedinih kršćanskih blagdana su neovisni od starijih, Della Bellinih navoda. Izdvojimo li same hrvatske nazive ovih rječnika, dobit ćemo idući pregled:

Tabela 5: Rječnički pojmovi o blagdanima kod Jurina, Della Belle (DB) i Stulića (S)²⁴

Blagdan, blagdan časnoslavni, blagdan zapovidni, svakolitni blagdan

Blagdan (DB=S)

Praznik, dnevi prazni, praznodnevi

*Praznik, praznica, praznovanje (S)*²⁵

Svetkovina, dan svetačni, dnevi svetkovina, svetkovišća, svetkovina svetih

Dan svetačni ili svečani, svetac, svetkovina (DB=S)

*Dnevi od počivanja, dnevi od počiva, počivanja, dnevi od pristaje, dan svakoljetni*²⁶

Dan od počivanja, od pristaja, pristaja (DB=S), počivanje (DB), dan slavni (S)

Slavočast, proslavljenje, raskošje

Čest, čestenje, veselje, brženičestvje, toržestvo (S)

Ovi nas prikazi približavaju leksikografskoj usporedbi odabranih rječnika i odvagivanju nastanka hrvatskog stupca kod šibenskog jezikoslovca. Nije potrebno ponavljati Kosorove ocjene o leksikografskoj vrijednosti Jurinovog hrvatskog stupca. Ovom prilikom su to potvrdili njegovi izvorni hrvatski navodi. Etnologu može biti zanimljivije uočiti da ni Jurin ni njegovi usporednici nisu prenijeli

folklorna obilježja vremenske razdiobe godine zasnovana na gospodarskim ritmovima. Jurinov poljodjelski, stočarski, ribarski i lovni korpus hrvatskih pojmova (oko 433 naziva) na drugim mjestima u Kalepinama svjedoči o poznavanju ovih tema. Predajni se utjecaj kod promotrenih pojmova ipak ograničio na sadržaje pojedinih prevedenica, a ne i na njihov poredak. Od ključne su važnosti, kako nam pokazuju razvrstavanja pojmova o godišnjim običajnostima, bili uzori latiniteta, kao i praksa liturgijskog ciklusa. Promotreni zajedno s prevedenicama za općenite običajnosti, navedeni nam pojmovi danas još mogu poslužiti kao podsjećajuća leksikografska građa za hrvatsko strukovno nazivlje o istraživanju tradicijske kulture.

ZAHVALE

Jurinov rukopis i Stulićev rječnik čitani su susretljivošću Stanka Bačića (OFM), knjižničara samostana sv. Lovre u Šibeniku. Primjerak Della Bellinog rječnika iz knjižnice Fanfogna-Garagnin je mogao biti korišten ljubaznošću ravnateljice trogirskog Muzeja, mr. Fani Cega. Na ovoj im pomoći dugujem svoju zahvalnost.

Bilješke

1. Prvi svezak rječnika *Calepinum trium linguarum* broji 1667 stranica (lat.-hrv.-tal. stupci, gdje onomastički dodatak zauzima str. 1604-1667), drugi svezak 1050 stranica (tal.-lat.-hrv. stupci, s možda oko 40 tisuća hrv. pojmova) a treći svezak 132 stranice (sa lat.-tal.-hrv. stupcima na str. 3-71 i tal.-lat.-hrv. stupcima na str. 85-132, ukupno s možda oko 5 i po tisuća hrv. pojmova). Samo prvi svezak donosi čitav gramatički i leksikografski aparat, dok mu druga dva služe kao kazala. Ipak, i drugi i treći svezak sadrže promjene i dopune u hrvatskom stupcu. Sva tri sveska čine rječničku cjelinu. Rječnik je opisan i ocijenjen u dva podrobna Kosorova rada (1955, 1957).
2. O Jurinovom djelu i životnim okolnostima valjati će vidjeti zbornik radova sa savjetovanja održanog rujna 1996, namjeravanog za objavljivanje u nakladi primoštenskog ogranka MH i šibenske gradske knjižnice Juraj Šižgorić.
3. U prvom svesku na 150. i 375. stranici, i u drugom svesku na 75. stranici. Do tog vremena mogao je koristiti još i Vrančićev i Mikaljin rječnik.
4. Josip Soldo (OFM): Samostan sv. Lovre u Šibeniku. *Kačić* 1 (1967):5-94. V. str. 71-81.
5. Strana 122 (*avvezzamento*) i 113 (*assuefattione*). U Della Bellinom rječniku su latinski pojmovi srađnjeni s talijanskim po izvornom rječničkom kazalu.
6. I, 166 (*assuefazione*). U Stulićevom su rječniku latinski i talijanski pojmovi srađnjeni po talijanskom značenju latinske natuknice u prvom svesku Jurinovog rječnika.
7. 221 (*consuetudine*), 527 (*ordinario consueto*) i 684 (*solito*), gdje se navodi

Palmotićeve dvostih: "Od zakona za sve općena, jedan običaj oblužuju".

8. I, 392 (*consuetudine*)

9. I, 425 (*costume*)

10. 205 (*missione*) i 218 (*consegnato=traditus=pridan*)

11. I, 387 (*consegnazione*)

12. 366 (*habito*)

13. I, 12 (*abito per consuetudine; abitudine*). Za ohvalnost v. Stulićevu natuknicu *ceremonia* (I, 318): *Običaj, obluženje, hvalnobluženje, običaj sveta, crkveni načini, častnosluženje, časijenje, ohvalnost, služba ohvalna, čin*

14. 36 (*adoperamento*) i 578 (*prattica*), dok se na 780 (*uso*) usmjerava na natuknice *assuefazione* i *usanza*.

15. II, 459 (*rito, usanza, costume*)

16. ARj VII, 433

17. *Istaknute su riječi iz prvog, talijanskog stupca. Sve pod festa (et passim) i ferie, 311-312 i 308.*

18. Sve pod *festa* (I, 613). Podnatuknice su svrstane po navedenim latinskim značenjima.

19. *Ophodišta, koja se čine prid spasov dan, to jest prid Uzašašće Gospodinovo, prosenja* (II, 794).

20. *Svitnjak (faló, fuoco che si fa per segno d'allegrezza; II, 408).*

21. *Raz(umije) se kita, iliti grana zelena s cvićem koju zadiju mladići divojkam nad vrata na osvit miseca svibnja* (za latinsku riječ navodi se Justinijanov kodeks; I, 882).

22. *Raz(umiju) se knjige od dneva praznih, praznodnevja* (I, 542).

23. *Svetodanik, razbrojnik od blagdana* (I, 230).

24. *Pod festa* (I, 613), *feria* (I, 609), *solenitá* (II, 597) i *vacanza* (II, 781).

25. *Prazdnik, prazdnica, ali i praznovanje* (I, 613) i *praznovanje* (II, 781).

26. *Dies anniversarius: dan svakoljetni, svakolitno ponavljanje od koje mu drago stvari, svakolitni blagdan* (II, 119). U Della Belle: *Obljetnica, nakongodišnica, nakonljetnica, dan ophodni, ljetnica* (I, 112).

Literatura

Della Bella, Ardelio (SI): *Dizionario italiano, latino, illirico*. Venezia, 1728.

Jurin, Josip (OFM): *Calepinum trium linguarum*, I-III (rukopis u knjižnici samostana sv. Lovre u Šibeniku).

Kosor, Marko: Zaboravljeni trojezični rječnici Josipa Jurina. *Rad* 303(1955.):119-210.

*** Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika. *Rad* 315(1957.):77-229.

Povrzanović, Maja: Pojmovi običaj, navika, obred/ritual, ceremnija, slavlje, svečanost i praznik u (...) rječnicima, enciklopedijama i leksikonima. *Narodna umjetnost* 24 (1987.), 39-82.

Stulli, Joakim (OFM): *Vocabolario italiano-illirico-latino*, I-II. Dubrovnik, 1810.

ENTRIES CONCERNING CUSTOMARINESS IN JURIN'S MANUSCRIPT DICTIONARY (18th c.)

(Summary)

The Jurin dictionary entries concerning customariness in general and yearly customs as well, have been compared to those from Della Bella's dictionary and Stulić's dictionary of the Dubrovnik dialectal circle which Della Bella belonged to. The overlappings and originalities of the entries reveal the procedure of Jurin's work, whereas the definitions could be helpful in estimating their ethnographical value, as well as for a general disciplinary discourse.